

Šestdeset let dela Inštituta za novejšo zgodovino

Lani poleti je minilo šestdeset let od časa, odkar so se iz več takratnih strokovnih institucij v Ljubljani zbrani raziskovalci, kustosi in strokovni delavci začeli raziskovalno in publicistično delo v okrilju Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, od leta 1989 preimenovanega v Inštitut za novejšo zgodovino. Zavodovi delavci smo z gosti častitljiv jubilej obeležili s slovesno akademijo in priložnostno publikacijo.

Inštitut v svojem šestdesetletnem delovanju ni le pomemben člen zgodovinskega raziskovanja v Sloveniji, ki se kaže javnosti v nekaj tisoč bibliografskih enotah, pač pa je tudi sam že pester in ne vedno premočrten del zgodovine slovenske znanosti. Za ustanovitvijo inštituta je stala jugoslovanska politična odločitev o oblikovanju posebnih zgodovinarskih institucij za bolj načrtno in osredotočeno raziskovanje relevantne, tudi politično pomembne najnovejše zgodovine. S to smernico je Izvršni svet Socialistične republike Slovenije 10. julija 1959 sprejel sklep, s katerim je ustanovil Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (IZDG). Postal je eden šestih, ki so poleg zveznega Inštituta za sodobno zgodovino (Institut za savremenu historijo) obeleževali poleg skrbi za zgodovino generacije, ki je bila na oblasti že drugo desetletje, tudi prenos pristojnosti republikam za njihovo zgodovino – procesa, ki se je odražal na marsikaterem področju. Toda ne glede na usklajeno akcijo, si šest inštitutov ni bilo podobno, še po imenih ne. Specifiko slovenskega IZDG je določalo vsaj dvoje. V svoj sestav je dobil obsežen arhiv z večino ohranjene dokumentacije slovenskega odporiškega gibanja in okupacijskega gradiva iz časa druge svetovne vojne; čakala pa ga je tudi naloga uveljaviti slovensko zgodovino v jezikovno tujemu srbsko-hrvaškemu kulturnemu in znanstvenemu prostoru kot enakopraven del jugoslovanske zgodovine, saj je bila marsikdaj iz »beograjske« perspektive kar pozabljena ali povzeta v lapidarnih obrisih.

Ob ustanovitvi je bil Inštitut za zgodovino delavskega gibanja edini zgodovinskega raziskovalni zavod v tedanji LR Sloveniji, - a le če odmislimo, da je tedaj Inštitut za narodnostna vprašanja imel močno raziskovalno skupino, ki se je ukvarjala predvsem z historičnim vidikom mejne in zamejske problematike. Za svojo poglavitno nalogo pa je bil zavod, ki so ga namestili v pravkar izpraznjeno ljubljansko Kazino, sprva kaj slabo opremljen. Prvo raziskovalno jedro je bilo še šibko, po številu in kvaliteti ter znanstvenih kvalifikacijah, in ni čudno, da se je ustanova sprva usmerila v sicer zahtevno znanstveno izdajanje virov, v raziskovanje pa postopoma. Muzejski oddelek se je leta 1962 izločil kot Muzej ljudske revolucije Slovenije. Arhivski oddelek pa se je, nasprotno, dobro dopolnjeval z raziskovalnim, in se je z arhivskim gradivom izločil v Arhiv Republike Slovenije

še v novih razmerah po osamosvojitvi Republike Slovenije leta 1992. Gotovo je bilo v tistih razmerah pisanje zgodovine najnovejše, še žive dobe, ne le nehvaležno, pač pa tudi usmerjano in nadzorovano, vsaj z zgodovinsko komisijo CK ZKS, neformalno z veteransko Zvezo združenj borcev NOB. Zastavljeno nalogo, da bo zavod »znanstveno proučeval delavsko gibanje, delovanje Komunistične partije in ljudsko revolucijo na Slovenskem ter socialistično graditev v LR Sloveniji« je sicer izvrševal, a že med razpravami ob njegovem ustanavljanju se je pokazalo, da marsikdo - tudi med snovalci inštituta - misli na širšo opredelitev, nacionalno zgodovino najnovejše dobe, s katero so se vezale vladajoče strukture. Številni zgodovinarji so v naslednjih dveh desetletjih opozarjali, da je metodološko pomembno, da se raziskuje celotnost in celovitost sodobnega in novejšega obdobja. Raziskovalci pa so tudi v tej smeri delovali. Že v sedemdesetih letih so izoblikovali programsko platformo take usmeritve, tri raziskovalne načrte, ki so zajemali celoto novejše nacionalne zgodovine vsaj za obdobje od konca prve svetovne vojne dalje. Po dolgem prizadevanju leta 1989 doseženo preimenovanje v Inštitut za novejšo zgodovino v njegovem tridesetem letu delovanja je bilo predvsem formalni odraz tega tedaj že uveljavljenega stanja. Iz take ambicije je izšla stalnica inštitutskega raziskovanja, da si prizadeva vzpostaviti vsebinsko širino raziskovanja, od kulturne zgodovine do vojaške, od politične do zgodovine vsakdana. Tako zastavljeno poslanstvo ostaja v mejah možnosti, saj je dvajset raziskovalcev, kolikor jih je zaposlenih na inštitutu, vendarle le spodnja meja te kompleksnosti.

Zavezanost sodobni zgodovini je ostala stalnica inštitutskega delovanja – ne le deklarativna, pač pa s konkretnimi raziskovalnimi rezultati, kljub temu, da zgodovinske distance ni in marsikdaj tudi ne dostopnosti primarnih virov, ki bi si jih raziskovalci najbolj želeli. Sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja so jo kolegi pomaknili na tedaj sodobno obdobje socializma, z osamosvojitvijo in uvedbo demokracije s(m)o jo že v nekaj letih pomaknili na obdobje osamosvojitve Slovenije, pred nekaj leti na zdaj že skoraj trideset let zgodovinskega razvoja Republike Slovenije.

Inštitut je imel tudi srečo prosvetljenega vodstva Bogdana Osolnika, ki je v odločilnem trenutku konec šestdesetih let prejšnjega stoletja jedru inštitutskih raziskovalcev dal toliko prostora, da je inštitut lahko prestopil stopnico k predvsem raziskovalni ustanovi in financiranju iz fondov namenjenih raziskovanju. Prehod je spremljala prva kriza, pomanjkanje finančnih sredstev, redukcije kadra, diskusije o ukinitvi ali ohranitvi inštituta. Odločitev za ohranitev inštituta v prid je spremljala organizacijska in kadrovska prenova, zaposlovanje mladih diplomiranih zgodovinarjev in njihova obveza da dosega znanstvene nazive. Kljub vsemu pa je bila pot zorenja inštituta v znanstveno-raziskovalno ustanovo za sodobno nacionalno zgodovino še vsaj desetletje dolga. Z direktorji izmed raziskovalcev (prvi je bil dr. Tone Ferenc, za zdaj zadnji sedmi dr. Andrej Pančur) se je izboljšala tudi organizacijska struktura in vzpostavilo načrtno raziskovalno delo, ki se je osredotočilo v tri raziskovalne načrte, do 1941, obdobje 1941-1945 in v poznih sedemdesetih letih Zgodovina Slovencev 1945-1976. Programi so bili ambiciozni pregled vseh

potrebnih raziskovalnih tem, ki pa jih je tok časa tudi relativiziral, saj je narekoval nova in drugače zastavljena vprašanja; še bolj pa v realne okvire postavljalo število raziskovalcev, ki jih je inštitut lahko zaposloval ob precej rigidnem sistemu financiranja in zaposlovanja.

Inštitut se je s preходом v raziskovalno sfero prilagajal sistemom raziskovalnega dela, ki so jih določali zakoni za raziskovalno dejavnost. Nekoč in danes humanistiki, zgodovinopisju niso najbolj privilegajoči. Veliko spremembo je pomenil prehod v projektni sistem, ki je raziskovalnim načrtom vzelo veljavo. Inštitut je na novo organiziranost odgovoril z oblikovanjem dveh programskih skupin, v katere je uvrstil veliko večino raziskovalcev in v boljših časih tudi zunanje sodelavce. Programski skupini, ki obvladujeta inštitutsko raziskovalno delo, že dvajset let, odkar ta oblika raziskovalne organiziranosti obstaja, zajemata politično s kulturno zgodovino ter gospodarsko in socialno zgodovino. Skupina, ki raziskuje gospodarsko in socialno zgodovino je sploh edina tovrstna v slovenskem prostoru. Mnogo bolj ustrezno naravi dela v zgodovinopisju, a s takim obsegom sredstev, da vsaj eni od skupin komaj zadošča za opredelitev, da gre za skupino – a paradoksalno, hkrati je INZ inštitut z enim največjih deležev programskih sredstev med inštituti sploh. Eno od najbolj prosperitetnih novejših delovnih jeder inštituta je znanstvena infrastruktura (infrastrukturni program), ki se je že od začetka vzpostavitve in financiranja v letu 2006 usmerila v digitalno humanistiko. Rezultati doseženega na tem področju so vsej strokovni in laični javnosti prosto dostopno na spletnem portalu sistory.si. Njegovi sodelavci in sodelavke so vpeti tudi v vrsto zunanjih povezav v državi, tudi v evropski DARIAH, s čemer dosegajo sinergične učinke. Danes uvrščena na omenjeni portal, začeta pa že pred dvema desetletjema, je zbirka podatkov o smrtnih žrtvah med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej, ki zajema vse, ki so izgubili življenje kot vključeni v vojno in povojno dogajanje med aprilom 1941 in januarjem 1946. Le malo manj kot 100.000 oseb je zajetih v zbirko, kar omogoča mnogovrstne analize v globalu in na mikroravnih. Podobne strukture, čeprav zaenkrat manj celovita, in ustvarjena s sodelovanjem mnogih partnerjev, je tudi zbirka podatkov o padlih vojaki s slovenskega območja v prvi svetovni vojni.

Inštitut za novejšo zgodovino – kot vsaka raziskovalna ustanova - stoji in pade s svojimi raziskovalci. Sistem usposabljanja kadrov z doseganjem doktorata znanosti in znanstveno-raziskovalnih nazivov je star petdeset let, že nekaj desetletij samoumeven. Skozi čas in tak sistem je ob lanskem jubileju struktura dobra, mlajši raziskovalci ob menjavi generacije že prevladujejo, čeprav je desetletje krize ustavilo kadrovske krepitve in zaposlovanje mladih doktorjev. Večina novih asistentov je prihajala v večletnih razmikih, le včasih so ugodne razmere rezultirale v pogostejših zaposlitvah; tako konec sedemdesetih let, nato pa že sredi osemdesetih prišla prva skupina skozi sistem mladih raziskovalcev. Tik pred izbruhom krize jeseni 2008 je INZ imel kar 10 mladih raziskovalcev, ob šestdesetletnici lani tri. Veliko večino kadra je inštitut dobil z vključevanjem mladih doktorjev, občasno pa je le lahko vključil tudi katerega od že izoblikovanih raziskovalcev. Tako ostaja raziskovalna

skupina relativno homogena, posledično pa tudi dobro sodelujoča, in - morda je to subjektivna sodba – v dobrih medsebojnih odnosih.

Raziskovalna rast in kvaliteta raziskovalcev je vidna tudi v njihovem prehanju v pedagoški sektor, na večino oddelkov za zgodovino slovenskih univerz. Večina se jih ne odloča (in tudi fakultete za to nimajo možnosti) za polne zaposlitve v visokošolskih institucijah, pač pa izvajajo v okviru dopolnilne zaposlitve ali pogodbeno predmete, za katere tematike so najbolj kvalificirani. Okoli 15 sedanjih in nekdanjih sodelavcev inštituta se da naštetih v teh 60 letih kot predavateljev v dodiplomskih in magistrskih programih, z vključenimi v doktorski študij jih je nad 20. Gotovo pomembno dvigujejo kvaliteto študija na univerzah, na nekaterih pa na njih sloni velik del pedagoških obveznosti.

V ospredju jubilejnega pogleda pa je vendar opravljeno raziskovalno in strokovno delo. Od skromnih začetkov in iskanj prvega petletja je kvaliteta in obseg opravljenega raziskovalnega dela vztrajno rasla, se pri tem spreminjala tudi struktura objav v prid znanstvenim člankom in monografijam. Magistrske in doktorske disertacije niso bile edine monografije, ki so nastajale poleg številnih znanstvenih člankov, nastopov na znanstvenih konferencah doma in v tujini. V več družbeno pomembnih projektih so pomemben del prispevali inštitutski raziskovalci; npr. v projektu Enciklopedija Slovenije so inštitutski sodelavci poleg uredniškega dela prispevali več kot tisoč gesel. Odmevne monografije so bile plod inštitutskih sodelavcev. Redek primer *kolektivnega uma*, vpetosti 24 raziskovalcev v enovito monografijo z vnaprej določeno notranjo strukturo, pa predstavlja monografija Slovenska novejša zgodovina 1848-1992 : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije, ki je zajela celoten lok inštitutskega raziskovanja tako kronološko kot vsebinsko. Hkrati je bila to knjiga, ki je bila v sej šestdesetletni zgodovini inštituta prodana v največjem številu izvodov, blizu 10.000.

Če je v prvem desetletju delovanja Inštitut bil glavno oporišče izdaj velikih serij Zbornik dokumentov o narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov, del 6 Boji v Sloveniji in lastne zbirke Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, pa še vrste drugih zbirk dokumentov, pa je inštitut v zadnjih dveh desetletjih načrtno postal tudi založnik znanstvene literature. Dve seriji, Razpoznavanja in mlajša Vpogledi sta do letošnjega leta objavili 62 znanstvenih monografij in tematskih zbornikov, velik del slednje kot objave znanstvenih sestankov, ki jih v zadnjem desetletju zmore okoli tri letno (so)organizirati, njegovi raziskovalci pa podajo kar okoli 40 do 50 referatov, okoli tretjino v tujini. Pravo ogledalo kontinuitete in premikov v raziskovalnih tematikah pa predstavlja revija Prispjevki za novejšo zgodovino (do 1986 Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja), katere izdajatelj je inštitut že od začetka. Tako revija kot založništvo monografij so odprti tudi raziskovalcem drugih institucij, domačih kot tujih.

Moto poudarjen ob lanskoletnem praznovanju je izpostavil pogled nazaj za pravi korak naprej. Kaj Inštitutu torej kaže naprej? Še pred nekaj meseci bi rekli, da je optimistično, saj ima vse nastavke za uspešno delo tudi v naslednjem desetletju, formirane in mlade raziskovalce, žar in voljnost raziskovati, tudi z

novimi metodološkimi in viroslovnimi prijemi, z izrabo možnosti, ki nam jih daje tehnološki razvoj, dolgoročneje financiranje in ustrezne nove prostore. Nepričakovano se je svet znašel v globalni zdravstveni grožnji, pandemiji; ta je preobrnila tudi zgodovinarjevo delo in pokazala krhkost napovedi izhajajočih iz doseženega. Ovirani so znanstveni sestanki, stiki, dostopi do arhivskega gradiva, zlasti v tujini. Ostane nam prepričanje, da to ne bo označilo celega desetletja. A k temu, tudi modrost narekuje, v vsaki krizi se najdejo nove rešitve in – izhajajoč iz poznavanja njegovega razvoja – Inštitut za novejšo zgodovino jih je sposoben vključiti v svoje nadaljnje delo.

Damijan Guštin